

HUSUSİ MEKTUPLARINA GÖRE
NÂMIK KEMAL
VE
ABDÜLHAK HÂMİD

FEVZİYE ABDULLAH
TANSEL

Hazırlayan
Abdullah Uçman

📞 📧 🌐 / otukennesriyat

YAYIN NU: 2357

KÜLTÜR SERİSİ: 1230

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-975-6

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım 1949, Güneş Matbaası
 2. Basım 2005, Akçağ Yayınları
- Ötüken Neşriyat'ta **1. BASIM**

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ezgi Bilgi Gümüş

Son Okuma: Abdullah Altınay

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Fevziye Abdullah Tansel: 23 Şubat 1912’de Muş’ta doğan Fevziye Abdullah Tansel, Molova, Metroviçe, Niğde, Muş, Kayseri ve Elaziz kadılıkalarında bulunan Abdullah Hulusi Efendi ile Dobriç müftüsü Yörükoğlu Mustafa Efendi soyundan Sârâ Hanım’ın kızıdır. 1931’de İstanbul Kız Lisesi, 1934’te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Yüksek Muallim Mektebi’nden mezun olmuştur. Erken yaşlarda şiir yazmaya başlayan ve ilk verimleriyle 1929’da Balıkesir’de neşredilen *Türk Dili* dergisinde ismi görülen Tansel, daha sonraları “Köprülü Mektebi” diye tanımlayabileceğimiz bilimsel ekole mensup velût bir edebiyat tarihçisi olarak temayüz etmiştir. Muhtelif ansiklopedilere yazdığı bilimsel maddeler, edebiyat tarihi sahasında ortaya koyduğu makale ve kitap çapında çalışmalarla ömrü boyunca Türk kültürüne hizmet eden Tansel, 1984 yılında Münevver Ayaşlı’yla birlikte Türkiye Yazarlar Birliği’nin Üstün Hizmet Ödülü’nü almıştır. 4 Ağustos 1988’de Ankara’da vefat etmiş ve Cebeci Asrî Mezarlığı’na defnedilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Kitap Üzerine Birkaç Söz - Abdullah Uçman	9
Önsöz - Fevziye Abdullah Tansel	17

I. BÖLÜM

I. İlk Tesadüf ve Görüşmeler	21
II. Kemal Magosa'da, Hâmid Paris'te	22
III. Hâmid'in, Kemal'de Uyandırdığı Alâka	22
IV. Kemal'den Hâmid'e Bir Mektup ve Öğütler – Hâmid'i Yazısını Düzeltmeğe Teşvik, Vefik Paşa Tesirinden Uzaklaştırma Teşebbüsü, Divan Nesri Aleyhinde Öğütler, <i>Duhter-i Hindü</i> Hakkında, <i>Târık</i> 'taki Bir Cümle Hakkında Münakaşa, Âli Bey'in Eserlerini Tavsiye	24
V. Nâmık Kemal'in Magosa'dan İstanbul'a Dönüşü	40
VI. Nâmık Kemal Midilli'de – Hediye-i Asâkir Cemiyeti, Kânun-ı Esasî'nin Tanzimi, Nâmık Kemal'in Tevkîfi	42
VII. Kemal'den Hâmid'e Bir Mektup ve Bir Güzel Gazel – Hâmid'in, Bu Mektubun Kısaldığından Şikâyeti	44
VIII. Kemal'den Hâmid'e Uzun Bir Mektup ve Öğütler – Kemal'in <i>Nesteren</i> Hakkındaki Düşünceleri, Hece Vezni Hakkında Düşünce ve Öğütleri, Kafiyesiz Şiir Yazma Meselesi, Hâmid'i Takdir, Vatanî Eserler Yazmaya Teşvik, Ahmet Midhat Hakkındaki Düşünceler, Ali Suavi, Ahmed Vefik ve Midhat Paşa Hakkında ...	47
IX. Aynı Postaya Yetiştirilen Bir İkinci Mektup, <i>Sahra</i> Hakkında Düşünceler	68
X. Hâmid'in Azli ve İstanbul'a Dönüşü – <i>Nesteren</i> 'in Uyandırdığı Akisler	71
XI. Aynı Postaya Yetiştirilen Bir Üçüncü Mektup	72
XII. Kemal'in, Hâmid'i Midilli'ye Dâveti	77
XIII. <i>Nesteren</i> Hakkında Recâizâde Ekrem'le Hâmid Arasında Mübâhase	77
XIV. Hâmid'e, İstanbul'dan Uzaklaşmayı Tavsiye – Kemal'den Hâmid'e Mektup	79
XV. Hâmid'in, Belgrad'a Tayini Münasebetiyle Kemal'in Bir Mektubu	81

XVI. Hâmid Belgrad ve Berlin'e Gitmek İstemiyor – “Vâveylâ” ve <i>Celâl</i> Hakkında Hâmid'in Düşünceleri, Hâmid'in Vatanî Bir Şiiri: “Neşîde”, Kemal'den Hâmid'e Mektup.....	85
XVII. Kemal'in, Hâmid'in Maddî Vaziyetiyle Alâkası	92
XVIII. Kemal'in, Hâmid'e Muhtelif Tavsiyeleri – İçkiden Vazgeçmesini Tavsiye, Neşrini İstemediği Bir Mektubu, Şinasi Hakkında Düşünceler, <i>Celâleddin Harzemşah</i> Piyesi Hakkında, Hâmid'e Garp Edebiyatı Hakkında Öğütler, Vezin Hakkında Düşünceler, Kemal'in Hâmid'e Haklı Bir Hiddeti, Uzun Bir Mektubu.....	92
XIX. Abdülhak Hâmid Poti'de, Hâmid'in Sükûtu Kemal'in Endişesi.....	110
XX. Hamid'den Kemal'e Poti'den Bir Mektup – Hâmid'in İhdas Etmek İsteddiği Bir Vezin, Hâmid'in, Kemal'e Hayranlığı.....	111
XXI. Abdülhak Hâmid Golos'ta – Golos'tan Midilli'ye Mektup, Hâmid'e Ait Bir Dâvâ Meselesi, Hâmid'den Kemal'e Mektup	117
XXII. Hâmid Bombay'da – Kemal'le Kısa Bir Görüşme, Bombay Hakkında Tahas-süsler, Fatma Hanım'ın Sıhhati Hakkında Endişesi, Bombay'dan Midilli'ye Bir Mektup.....	119
XXIII. Nâmık Kemal'in Rodos'a Nefyi – Bu Yüzden Hâmid'in Duyduğu İstirap	124
XXIV. Hâmid'in İstirapları – Fatma Hanım'ın Ölümü, <i>Makber</i> 'in Neşri ve Uğradığı Hücumlar	126
XXV. Kemal'in, Hâmid'in İstiraplarına İştirâki, Kemal'in Hâmid'i Takdir ve Teselli-lerle Dolu Mektubu.....	131
XXVI. Ebedî Bir Sükût – Kemal'in Ölümü	136

II. BÖLÜM

XXVII. Karşılıklı Tesirler – Abdülhak Hâmid'in Eserlerinde Nâmık Kemal Tesiri, Hâmid'in Kemal'e Bir Nazîresi, Hâmid'in Eserlerinde Nâmık Kemal'in Şiirlerinden Nakiller, Hâmid'in Muhtelif Eserlerinde Kemal'in Tesiri: “Vatan Mersiyesi”, “Bir Neşîde”, <i>Vâlidem</i> , <i>Yâdigâr-ı Harb</i> ve <i>Târık</i>	141
XXVIII. Kemal'in Hâmid'e Nazîreleri – “Vâveylâ”, “Selimiye”	155

İNDEKS	169
--------------	-----

KİTAP ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Abdullah Uçman

Mektuplar, edebiyatın esas türlerini meydana getiren şiir, hikâye, roman ve tiyatro arasında yer almamakla beraber, bir kısım Batılı edebiyat tarihçileri, bazı sanatçı ve edebiyatçıların mektuplarına da büyük değer verir ve mektupları da edebî şahsiyetlerin eserleri arasına dahil ederler.¹

Bu doğrultuda mektuplar, bir edebiyatçının biyografisi, özel ilgi alanları ve gün ışığına çıkmamış eserleri hakkında bilgiler verebileceği gibi, onun bilinmeyen ya da fazla tanınmamış bazı yanlarını aydınlatmaya da yardımcı olabilir.

Bir kısım şair ve yazarların mektupları arasında tamamen edebî hüviyette, yaşadığı devrin çeşitli sanat, edebiyat ve kültür meselelerini aydınatabilecek mahiyette ve gerçekten edebî ve estetik değer taşıyanları olabileceği gibi, sonuçta onun da bir insan olması dolayısıyla, gündelik hayatın acımasız çarkı arasında herkes gibi sıradan sayılabilecek, günlük hayatına ait sıkıntılarını ya da sevinçlerini ifade ettiği, bunları bir kısım dostlarıyla paylaştığı mektuplar da bulunabilir.²

Türk edebiyatında geçmişi pek de eskiye uzanmayan mektup türünün Batı edebiyatlarında olduğu gibi büyük bir zenginlik göstermediği bilinmektedir. Tanzimat'tan önce mahdut sayıdaki mektup türüne ait örnekler, Türk edebiyatında esas itibarıyla Tanzimat'ı takip eden yıllarda, Batı kültür ve edebiyatı etkisi altında yeni bir edebiyatın teşekkül etmeye başladığı XIX. yüzyılın ikinci

¹ Bedrettin Tuncel, "Mektup Türü Üzerine", *Tercüme Dergisi* (Mektup özel sayısı), sayı 77-80, Ankara 1964, s. VIII-IX,

² Cahit Sıtkı Tarancı'nın, yakın arkadaşı Ziya Osman Saba'ya gönderdiği ve ölümünden sonra *Ziya'ya Mektuplar* (İstanbul 1957) adıyla yayımlanan mektuplarıyla Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mektuplar*'ında, devrin çeşitli kültür, sanat ve edebiyat meseleleriyle birlikte doğrudan doğruya kendi şiir anlayışları üzerinde de durulur (haz. Zeynep Kerman, Ankara 1974).

ÖNSÖZ

Tanzimat Edebiyatı'nın başlıca simalarından Nâmık Kemal ile Abdülhak Hâmid, yaşadıkları devrin baskısı, şahsiyet sahibi kimseleri ezme siyaseti yüzünden İstanbul'dan uzaklaştırılmış; biri Midilli, Rodos ve Sakız'da mutasarrıflık, diğeri Paris, Golos, Poti, Bombay vs. yerlerde sefaret kâtipliği bahanesiyle şeklen memur, hakikatte sürgün olarak, ömrünün en verimli yıllarını maddî, mânevî türlü ıstıraplara gömülerek geçirmiştir. Hayatlarının akışı bu bakımdan az çok benzeyen bu iki şairimizin, birbirlerinin eserlerine karşı duydukları alâka yüzünden başlayan dostluklarının temelini atan Nâmık Kemal'dir. O, Magosa'da iken, Hâmid'in ilk eserlerini okur okumaz, Recâizâde Ekrem'i araya koyarak, Paris'te bulunan Hâmid'le mektuplaşma yolunu buldu; böylece başlayan dostlukları, 1875-1885 yılları arasında, aynı vasıta ile devam etti.

Bütün isteklerine rağmen, ömürleri boyunca ancak iki defa, o da, ilki bir buçuk saat, ikincisi altı dakika kadar görüşme fırsatı bulabilen Nâmık Kemal ile Abdülhak Hâmid'in, bu mektuplarından birini okumak bile, karşılıklı takdir ve hayranlıklarını, candan bağlılıklarını, rûhen ne kadar yaklaşıldıklarını anlatmaya yeter.

Ne yazık ki, bu mektuplarından pek azı bize kadar gelebilmiştir. Nâmık Kemal'inkiler, bazı kimseler tarafından kopya edilip saklandığından, Hâmid'inkilere göre daha çoktur; esasen Nâmık Kemal'i üzen şeylerden biri de, Midilli'de iken evi arandığı sırada, bazı evrakını, bu arada Hâmid'in mektuplarını da yok etmeye mecbur olmasıdır. Bununla beraber, Kemal'in cevaplarından, Hâmid'in ona nelerden bahsettiği de az çok aydınlanmaktadır.

Nâmık Kemal ile Abdülhak Hâmid hakkında pek çok şey yazılmış olması, bir talih eseri sayılabilirse de, boş sözlerle beslenen yalan yanlış resmî hâl tercümesi ile, eserlerinin fihrist ve mevzuundan ibaret bu neşriyatın, talihsizlikleri hesabına kaydı, daha doğru olur düşüncesindeyiz; esasen bu kitabı yazmamızın başlıca sebebi de, bu yüzden duyduğumuz haklı üzüntüdür.

I İLK TESADÜF VE GÖRÜŞMELER

Nâmık Kemal, Hâmid'i, ilk önce Tercüme Odası'nda ve ağabeyisi Nasuhi Bey'in yanında görmüştü. Bu sırada on-on iki yaşında bulunan Hâmid, bu ilk tesadüfı hatırlayamaz. İkinci defa, Ebüzziya Tevfik'in matbaasında rastladılar; Hâmid, bu tesadüfı bizzat anlatır:

“Kemal'i ben evvelâ tanımadım. Ebüzziya, ona bir makale okuyordu. Birkaç defa Fransızca *tout de bon; tout de bon* ^(*) dedi; çıktı gitti. Bu tanışmak sayılmaz; öyle değil mi? Asıl, Paris'ten İstanbul'a avdet hengâmında tanıdım. Daha nefyedilmemişti. Vefa'da oturuyordu. Gittim, gördüm. Misafirleri de var idi. ‘Size iştiyakımdan dolayı geldim’, dedim. Evvelce muârefemiz falan yok. Beni, yazılarından da tanımıyor. Onun için hususi bir ehemmiyet vermedi. O sıralarda, memuren Paris'e tayin edilmiştim. ‘Mademki Paris'e gidiyorsun’, dedi; birkaç kütüphane ismi sağlık verdi. ‘Orada şu kitapları oku!’ diye tavsiye etmişti.”¹

Fakat, bu görüşmeyi de, Nâmık Kemal hatırlamıyor; esasen Hâmid'in yukarıdaki ifadesi de, bu ziyaretin, Nâmık Kemal'de bir iz bırakamayacağını anlatır.

Nâmık Kemal ile Abdülhak Hâmid'in, karşılıklı tesirler uyandırmayan bu ilk tesadüf ve görüşmelerinden sonra, hayatları birbirine uzak memleket ve şehirlerde geçmeye başladı.

(*) “Her şey yolunda!” (h. n.)

¹ Ruşen Eşref, *Diğerler ki*, İstanbul, Kanaat Kitabevi 1334 (1918), s. 14-15.

II KEMAL MAGOSA'DA, HÂMİD PARİS'TE

Nâmık Kemal, *Vatan yahut Silistre* adlı eserinin temsilini müteakip, Abdülaziz'in, 10 Nisan 1873 tarihli fermanı ile Magosa'ya sürüldü.

Abdülhak Hâmid, Nâmık Kemal Magosa'da iken (1873), *Mâcerâ-yı Aşk* (1873) ve *İçli Kız* (1874) adlı dramatik eserlerini neşretti. Nâmık Kemal'in üslûbunu taklit ederek yazdığı bu iki eserinden *İçli Kız*, aynı zamanda, Kemal'in *Zavallı Çocuk* adlı eserine nazîre idi.²

Hâmid, bu eserlerinin neşrinden pek az sonra 1875-1876'da, sefaret ikinci kâtibi olarak Paris'e gitti.

III HÂMİD'İN KEMAL'DE UYANDIRDIĞI İLK ALÂKA

Nâmık Kemal'in, Hâmid'e alâkası, Magosa'da iken onun *Mâcerâ-yı Aşk* ile *İçli Kız* adlı eserlerini okuduktan sonra uyanmaya başladı. Bunu, Recâizâde Mahmud Ekrem'e Magosa'dan gönderdiği 24 Rebiülâhîr 1292 (30 Mayıs 1875) tarihli mektubundan öğreniyoruz. Bu mektupta:

“... Hâmid Bey'in *Mâcerâ-yı Aşk* ve *İçli Kız* unvanlı iki eserini gördüm. Benim tahminime göre bu Hâmid Bey, Nasûhi Bey'in küçük biraderi olacak! Avrupa'ya gitmeden evvel, bir kere, Tercüme Odası'nda görmüştüm. Avdetimden sonra, bir kere de, sokakta gördüm. Müşahedatından anlayışım, şimdi on dokuz veya yirmi ve nihayet, yirmi bir yaşında olacak. Bu halde, oyunları kendisi yazdı ise; yani tashih etmedin ise (İstanbul'da, senden başka o şîvede yazı yazacak adam yoktur), demek ki, çocuk hiç olmazsa, bizim kadar bir edib olacak. Oyunlarını hey'et-i umûmiyesiyle kabul ettim zannetmezsin ya!.. Eserlerin gerek tertip, gerek tasvirce, pek çok muahaze götürür yerleri var; binaenaleyh, şu suallerime cevap isterim:

² Abdülhak Hâmid, “Eserlerimi Nasıl Yazdım”; *Ülkü*, sayı 51, Mayıs 1937.

IV KEMAL'DEN HÂMİD'E BİR MEKTUP VE ÖĞÜTLER

Hâmid'i, Yazısını Düzeltmeye Teşvik

Nâmık Kemal'in Hâmid hakkındaki bu tecessüsleri, Magosa'da bulunduğu sırada, herhâlde Recâizâde Mahmud Ekrem'in tavassutuyla, Hâmid ile mektuplaşmalarına yol açmıştır.

Nâmık Kemal, Hâmid'den aldığı ilk mektuplara yazdığı cevaplarında, onun yazısının çirkinliği üzerinde durdu. Hâmid de, Kemal'in güzel yazıya merakından, yazısının da, hakikaten güzel olduğundan bahseder ve “.... Eminim ki Tercüme Odası'nda iken, Ârifî Bey'den, bu hususta teşvik görmüştür; bu yüzden, bir mektubunda, yazımın çirkinliğinden dolayı 'Yazın okunamıyor, sen, adını yazmağı da bilmiyorsun. Senin ismin Halmid değil, Hâmid'dir. Benden haber al da, ona göre imzanı koy!' diye itirazda bulunmuştu” der.⁴

Hâmid, bu ihtardan sonra, yazısını düzeltmeye çalıştı; Magosa'da bulunan Nâmık Kemal'e 7 Şubat 1292 (20 Şubat 1875) tarihli mektubuyla bir de resim gönderdi. Nâmık Kemal, buna karşılık yolladığı 3 Mart 1875 (25 Muharrem 1292) tarihli mektubunda, Hâmid'e, yazısını düzgün bulduğundan bahseder; Hâmid'in bu uzun mektubu ve fotoğrafisi, Nâmık Kemal'i, bir an olsun, içinde bulunduğu zindan hayatından uzaklaştırarak, sanki, edebî bir mecliste yaşatmıştı.

Nâmık Kemal'in bu mektubu, Hâmid'e verdiği öğütlerden ibaret gibidir; eski tarz nesrin, sun'î ve tabiiîlikten uzak olduğunu itirafıyla beraber, bu vâdiye temayülü bulunanlara zayıf görünmemek ve birtakım hezeyanlara yol vermemek için, resmî lisana uygun nesirler de yazmasını tavsiye etti. Bundan sonra, Türkçe imlâ, yeni ve eski tarz nesir meseleleri üzerinde durdu. Mektuptaki ifadeye bakılırsa, Hâmid'in Vefik Paşa ile, Sami ve Yusuf Kâmil Paşalardan, Nâmık Kemal'e bahsettiği muhakkaktır.

⁴ “Üstâd-ı Âzam Abdülhak Hâmid'in Hayat ve Hâtıratı”, *İkdam*, nu: 9723, tefrika nu: 38, 26 Nisan 1924.

KEMAL'DEN HÂMİD'E

Magosa, 21 Şubat 1876

“Kardeşim,

7 Şubat 91 (19 Şubat 1876) tarihli mektubun geldi; resmin de beraber idi. Birinci derecede mektubun uzunluğuna teşekkür ederim.

*Be-rûz-ı gam be-gayr ez sâye-i men nist yâr-ı men
Velî o hem nedâred tâkat-i şebhâ-yı târ-ı men* ^(*)

beytinin tasvir ettiği leyâlî-i tenhâide gölgemi yanımda bulamaz iken bana yâr oldu. Okudukça gönlüm karşıma çıkmış da bana teselli verir zannettim. Sahihen Magosa dedikleri zindan-ı cehâletten kurtulmuş da bir meclis-i edeb ü irfan içine düşmüş kadar memnun oldum.

İkinci derecede yazını beğendim. O hususça olan himmetin benim ihtarımdan dolayı ise şükranım bir kat daha müzdâd olur. Mektubunun yazısı o seni “Hüsni hatta mâlik değildir; binaenaleyh müsvedde yapamaz” zanneden nâzenin beylerimizin (Eğer nazarlarında istikamet var ise) gıpta ve hattâ hasedlerini davet etmek lâzım gelir? Eğer kalemin hattı biraz sola mâil olsa ve birkaç gün nesh ile yazılmış iki üç kitabın “ayın” ve “ha” gibi harflerin tasvirinde olan şîvelerine dikkat olunsa, Bâbiâli’de de senden güzel yazı yazacak adam bulunamayacak.

Dikkat ediyor musun? Tabiatın haricinde ne kadar muhassenat var ise bir sahib-i kabiliyete göre ne kadar suhûletle vücuda geliyor. Ben yazı yazmak, kafiye bulmak, bir sözü efâil ve tefâil’e tatbik etmek gibi şeyleri süslüce bir boyunbağı takmaktan kolay görüyorum. Binâenaleyh sanırım ki bir iki gün ve belki bir iki saat dikkat ediversen lisan-ı resmide de yazacağın kâğıtlar, mektupçu odasında mûcize hükmünde tutulur. Ama diyeceksin ki yazım güzel olmuş, (derkâr ve âşikâr ve olmakla ve bulunmakla) zincirleri içinde tımarhânekârî bir söz söylenilecekmiş; nazar-ı hakîm-i insaniyete karşı ne faide görünmek ihtimali vardır? Evet! İstidat-ı zamanın fevkinde yaratılmış olanlara göre kendi zamanının takdirine meyil ve te-

(*) “Gamla geçen günlerimde gölgemden başka dert ortağım yoktur; ancak o dahi karanlık gecelerime dayanamadı.” (h. n.)

de malûmatını bildirecek. Terakkî de, tedennî de kadınların hâlinde kendini gösterecek.”

Şimdi tuttuğum kaide-i istidlâle göre bir milletin terakkîsi çocukların hâlinde taayyün eder; çünkü o çocukların terbiyesi, valide ve pederlerin terbiyesinden hâsıl olmalıdır.

İmza okunuyor; fakat üzerindeki bende işareti sevilmiyor.³² Bâkî muhabbet ve uhuvvet...”

Magosa-fî 25 Muharrem, sene 1293 (21 Şubat 1876)

Kemal

V NÂMIK KEMAL'İN MAGOSA'DAN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ

Abdülaziz'in 10 Nisan 1873 tarihli fermanı ile Magosa'ya sürülen Kemal, bazen mahbes hayatının biraz olsun serbestletilmesi, bazen yine göz hapsinde bulunmak üzere kışlada değil, ayrı bir evde oturulması hususunda, türlü çarelere başvurdu.

İlk zamanlarda, ona çok muzdarip günler yaşatan mahbes hayatı, Kıbrıs Mutasarrıfı Veys Paşa'nın yardımı ile, biraz daha rahat bir şekil alabildi. Şirvânîzâde Hakkı'ya yazdığı bir mektupta da, Ramazan münasebetiyle ayrı bir eve çıkmak müsaadesini istemiş, daha sonra, İstanbul'a dönebilmek için, sadârete de bir istida verilmişti. Hariçte oturmak için izin verilmediği gibi, İstanbul'a dönmesini esasen kendisi de ümit etmiyordu; ancak taşra vilâyetlerinde bir mutasarrıflığa tayin olunabileceğini düşünüyordu; fakat, 31 Mayıs 1876'da, Abdülaziz hâl'edilince, tahta geçen V. Murad'ın ilk düşündüğü meselelerden biri, Nâmık Kemal ve arkadaşlarının menfâlarından afvı oldu.

V. Murad, tahta geçtiği gün, Başkâtip tayin ettiği Ziya Paşa'yı çağırarak, “Sadr-ı âzama söyle, Kemal Bey ile rüfekasının gelmeleri için, telgraf yazsınlar!” demiştir. Ziya Paşa bu sözleri, hemen,

³² Bu mektubun, Türk Tarih Kurumu'ndaki el yazmasında (nu: 661), tarih yoktur; Ebüzziya tarafından yapılan birinci baskıda ise, 25 Muharrem 1292 (3 Mart 1875) tarihi vardır.

DİZİN

A

Abdülaziz, Sultan 22, 40, 43, 162
Abdülhak Hâmid 10-15, 17, 21-26,
28, 30, 45, 47, 50, 62, 68, 69,
71-73, 78, 81, 94, 110, 114,
116, 117-120, 125 126, 128-
130, 132, 141, 144, 155,
156, 162-164
Abdülhak Hüseyin 106
Abdülhamid II. 42, 50
Âbidin Paşa 92
Aeneid (Vergilius) 27
Agâh Efendi 125
Agésilas (Corneille) 98
Agop Paşa 42
Ahmed Bey, Sağır 37
Ahmed Midhat 50-52, 58, 64, 65,
68, 70, 71, 73, 74, 88, 91,
99, 129
Ahmed Vefik Paşa 62-67, 93
Âkif Bey (Nâmık Kemal) 93, 101
Ali Bey 66, 117
Âli Bey 7, 30, 31, 37
Ali Ekrem, bk. Bolayır
Ali Haydar 128
Âli Paşa 81, 84
Ali Paşa, Şehid 82
Ali Suavi 7, 14, 42, 52, 61, 62
Anter 106
Antony (A. Dumas Père) 39
Ârif Efendi 93, 102
Arif Hikmet, Hersekli 143, 144
Ârifi Bey 24, 57
Aruz (Molla Câmi) 99, 104, 105, 114
Ateşpâre (Muallim Nâci) 128

Avni, Yenişehirli 58, 142
Ayyar Hamza (Direktör Âli Bey) 30,
37

B

Baha Bey, Ziver Paşazâde 45
Bârika-i Zafer (Nâmık Kemal) 132,
133
Bîdil 35
Bir Sefilenin Hasbihali (Abdülhak
Hâmid)
Boileau 98, 104
Bolayır, Ali Ekrem 93, 106, 118,
124

C

Calypso (Bk. *Télémaque*) 27, 34
Câmi, Molla 105
Celâleddin Harzemşah (Nâmık Ke-
mal) 86, 88, 93-95, 101,
103
Cemalüddin, Efganî 110
Cenab Şehabettin 144
Cinna (Corneille) 97, 98, 104
Copernicus 104
Corneille 39, 47, 53, 72, 97, 98,
103, 104

Ç

Çerkes Hasan 42

D

Demdeme (Muallim Nâci) 129
Dertli 100

Divâneliklerim (Abdülhak Hâmid)
129
Duhter-i Hindû (Abdülhak Hâmid)
12, 28, 29, 36, 38, 57, 119,
132, 133, 161

Dumas Fils 39
Dumas Père 39

E

Ebüzzıya Tevfik 91, 93, 101, 102, 106
Ecel-i Kazâ (Ebüzzıya Tevfik) 37
Edhem Paşa, Sadrazam 65
Ekrem, Rezaizâde 67, 77, 78, 129,
130
Elhan (Menemenlizâde Tahir) 128
Emin, Menekşelizâde 42
Esad (Nâib) 126
Eşber (Abdülhak Hâmid) 12, 81,
132, 134, 168
Eşref, Heccav 144
Evlenmek İster Bir Adam (Paul de
Kock) 30

F

Faik Âli 68
“Fatih Ziyaretnâmesi” (Abdülhak
Hâmid) 63
Fatin 108
Fatma Hanım 8, 13, 120, 126
Fènelon 125
Fikret, Tevfik 68
Finten (Abdülhak Hâmid) 99
Firdevsî 89
Fuad Paşa, Keçecizâde 63
Fürûzan (Muallim Nâci) 128

G

Galileo 104
“Gazûb Bir Şâir” (Abdülhak Hâ-
mid) 99

Grandük Mişel 112
Graziella (Lamartine) 91
Gülnihal (Nâmık Kemal) 75, 95, 103

H

Haccâc 45
Hacle (Abdülhak Hâmid) 130, 131
Hâfız Divanı 26
Hâfız, Şirazlı 26
Hakkı, Şirvânizâde 40, 41
Hâlet Bey 42
Hamlet (Shakespeare) 98
Harâbât (Ziya Paşa) 58
Hasan Can 134, 168
Hayrullah Efendi 25, 110
Hazîne-i Evrak 112
Hidayet Paşa 42
Hikmet, Deli 55, 56
“Hilâl-i Osmânî” (Nâmık Kemal)
161
Hilmi Bey 114, 115
Horace (Corneille) 97, 98, 104
Hugo, Victor 44, 91
Hürriyet 103
Hüseyin Suad 69

İ

İbn Musâ (Abdülhak Hâmid) 149
İbrahim Necmi Dilmen 23
İbrahim, Elhac 94, 130
İbret 66
İçli Kız (Abdülhak Hâmid) 11, 12,
22, 23, 31, 54, 57, 141, 155
İlhâm-ı Vatan (Abdülhak Hâmid)
87, 94, 149
İmam Halil 99, 105
İrfan Paşa 58
İskender 12, 134, 168
İsmail Hakkı, Bereketzâde 41

J

Julius Caesar (Shakespeare) 98

K

“Kabr-i Selîm-i Evveli Ziyaret” (Abdülhak Hâmid) 132, 163

Kara Fatma 90

Kâzım Paşa 144

King Lear (Shakespeare) 98

Kirkor Efendi 118

Kock, Paul de 30

Kokona Yatıyor (Direktör Âli Bey) 30

Kostaki, Altuncu 41, 44

Köprülü, Fuad 100

Kuntay, Midhat Cemal 55, 56

Kurûn-ı Vustâ (Ahmed Midhat) 91

“Kuzu” (Muallim Nâci) 132, 133

“Kürsî-i İstiğrak” (Abdülhak Hâmid) 127

L

La Dame Aux Camélias (A. Dumas Fils) 39

La Fontaine 94

Lamartine 91

“Lâzımsa” Gazeli 58, 59

Le Cid (Corneille) 47, 72, 98, 104

Les Fourberies de Scapin (Molière) 30

Le Mie Prigiono (Silvio Pellico) 28

Les Misérables (Victor Hugo) 91

Les Trois Mausquetaires (A. Dumas Père) 39

Liberte (Abdülhak Hâmid) 113

Louis XIV. 27

M

Macbeth (Shakespeare) 98

Mâcerâ-yı Aşk (Abdülhak Hâmid) 141

Mahmud Nedim Paşa 64

Makâmât-ı Harirî 102

Makber (Abdülhak Hâmid) 126-130, 131

Mariage Force (Molière) 27

“Marsaillaise” (Rouget de Lisle) 160

Mehmed Bey 128

Memduh Bey 28

Mes Prison 28, 36, 132, 133

Mes Prison Muâhezesi (Recâizâde Ekrem) 132

Midhat Paşa 7, 43, 52, 62, 65

Mir'ât-ı Âlem 133

Misafiri İstiskal (Direktör Âli Bey)

Mizan 68

Molière 27, 30, 39, 57

Monte Cristo (A. Dumas Père) 39

“Murabba” (Nâmik Kemal) 50, 146

Murad Mizancı 68, 110

Murad V. 40, 41, 42, 43

Musset, Alfred de 39

Mustafa Âsım 92

Mustafa Reşid Paşa 162

Münif Paşa 68

“Müseddes” (Bk. Neşîde) 14, 86, 87, 141, 149

N

Nâbizâde Nâzım 128

Nâci, Muallim 94, 128-130

Nâmik Kemal 10-15, 17, 18, 21-31, 34, 40-53, 55-57, 60, 62, 65-73, 76-82, 85-87, 91-94, 96-100, 109-111, 113-120, 124-126, 128, 131-137, 141, 142-158, 160-164, 167, 168

Nasuhi Bey 21, 110

Nâzım Paşa 41, 42, 143

Nazife (Abdülhak Hâmid) 81

Neccar 53
 Necib Bey 37
 Necib Paşa, Sami Paşazâde 37
 Nef'î 14, 103, 106, 162
 Nergisî 26, 33, 34
 Nesteren (Abdülhak Hâmid) 12, 47,
 48, 52-54, 57, 67, 71, 72, 77-
 79, 113, 114, 119, 147
 “Neşîde” (Abdülhak Hâmid) 86, 87
 Nuri Bey, Reji Komiseri 41
 Numûne-i Edebiyât-ı Osmâniye (Ebüz-
 ziya Tevfik) 103

O

Odyssée (Homeros) 27
Oriental (Victor Hugo) 82
 Osman Paşa, Pilevne Kahramanı 54
Othello (Shakespeare) 99

P

Pellico, Silvio 28
Polyeucte 97, 98

R

Refik Bey 118
Reine Margot (A. Dumas Père) 39
 Reşad Bey 66
 Rıfkı Melûl Meriç 55
 Rıza Bey, Reji Komiseri 117
 Rifat Bey, Menemenli 79, 80, 85,
 91, 92, 124
Rumûzü'l-Hikem (Sami Paşa) 26, 33
 Rüştü Paşa, Şirvânîzâde 41

S

Sa'dî, Şirazlı 35
Sabr ü Sebat (Abdülhak Hâmid) 25
 Sadullah Paşa 41
 Safvet Paşa 67, 79, 80

Sağır Ahmed Bey 37
Sahra (Abdülhak Hamid) 7, 11, 18,
 68-71, 73, 76, 79-83, 87, 90,
 130, 147, 155-157, 160, 161
 Said Bey 50, 58, 68, 88, 130, 131
 Said, Lastik 58, 88, 130
 Said Paşa 42, 51, 125
 Sami Paşa 26, 93
 “Selimiye” (Nâmık Kemal) 14, 18,
 163, 164
 Sezai, Sami Paşazâde 68, 94
 Shakespeare 98, 99, 104, 125
 Socrat 82
 Subhi Paşa 26, 34, 93
 Süleyman Nazif 68
 Süleyman Paşa 42, 64, 151

Ş

Şehnâme (Firdevsî) 35
Şerâre (Muallim Nâci) 128
 Şevket 35
 Şeyh Galib 133, 162
 Şinasi 13, 27, 58, 63, 94, 102, 103, 131,
 132, 133, 135, 161, 162, 163

T

Tabşıra (Âkif Paşa) 74
 Tahir, Menemenli 128
Tahrîb-i Harâbât (Nâmık Kemal) 27
Tâlim-i Edebiyat (Recâizâde Ekrem)
 160
Târık (Abdülhak Hâmid) 29, 113,
 132, 133, 141, 151, 152, 154
 Tarık bin Ziyad 91
Tarîk 87
Tartuf (Molière) 49, 57
Tasvîr-i Efkâr 131
Télémaque (Fénelon) 26, 27, 34
 “Tercî-i Bend” (Ziya Paşa) 59
 “Terkîb-i Bend” (Ziya Paşa) 37, 59

Tercümân-ı Hakikat 50

Tezer (Abdülhak Hâmid) 81

U

“Ukabnâme” (Nâmık Kemal) 161

Ü

Üss-i İnkılâb (Ahmed Mithat Efendi)
50, 51, 61

V

Vakit 50, 61, 88

Vâlidem (Abdülhak Hâmid) 150

“Vatan Kasidesi” (Nâmık Kemal)
160

“Vatan Mersiyesi” (Abdülhak Hâ-
mid) 8, 82, 91, 141, 147,
149

“Vatan Şarkısı” (Nâmık Kemal)
149

Vatan yahut Silistre (Nâmık Kemal)
94, 103

“Vâveylâ” (Nâmık Kemal) 70, 71,

132

Veysî 14, 25, 26, 34

Veys Paşa 40

Y

Yâdigâr-ı Harb (Abdülhak Hâmid)
8, 146, 151

Yusuf Kâmil Paşa 26, 27, 31, 34,
193

Z

Zafernâme (Ziya Paşa) 59

Zavallı Çocuk (Nâmık Kemal) 22,
57, 94, 103, 141

Zemzeme (Recâizâde Ekrem) 127,
128, 129

Ziya Paşa 40, 41, 42, 43, 57, 58, 59,
64, 75, 94, 106, 128, 143,
144, 161, 162

Zor Nikâhı (Molière) 33, 35, 39

Zübdetü'l-hakâyk (Ahmed Mithat
Efendi) 61, 65